

Paracelsus

Voordracht in Berlijn, 26 april 1906

Het is beslist aantrekkelijk je in het verleden te verdiepen en een beetje rond te kijken bij de grote geesten die ons zijn voorgegaan. Maar bij de persoonlijkheid over wie we vandaag willen spreken, komt nog een heel ander gezichtspunt naar voren dan alleen de bekoring van een historische beschouwing. Bij Paracelsus komt het er veeleer op aan dat hij de mensen van tegenwoordig nog heel erg veel kan geven. En juist een beweging die de dingen in geestelijke zin onderzoekt, zoals de geesteswetenschap, is er bijzonder geschikt voor de schat op te graven, de geest van inzicht, van natuuronderzoek en -verlichting, die bij Paracelsus verborgen ligt. Inmiddels is weliswaar ook het actuele onderzoek min of meer gericht op geesten zoals Jakob Böhme, Paracelsus en anderen uit deze periode van de late Middeleeuwen. Alleen de benaderingswijze van onze huidige wetenschap wijkt dermate af van de geest, van het standpunt van een man als Paracelsus, dat ze toch niet in staat is hem, in de waarste zin van het woord, recht te doen wedervaren.

Paracelsus moet namelijk op een andere manier worden begrepen dan gebruikelijk is wanneer men zich tegenwoordig in een geest uit het verleden verdiept. We moeten een levendig gevoel ontwikkelen voor het onderwerp en de denkrichting waar hij zich aan heeft gewijd. Dit houdt in zekere zin in dat we ons moeten verdiepen in het geestesleven, met name in de geestelijke krachten en wezenheden die aan de natuur ten grondslag liggen, en daar is alleen een benadering zoals die van de geesteswetenschap toe in staat. Tot een interessant tijdperk behoort Paracelsus zeker. In de tijd waarin hij leefde, van 1493 tot 1541, was de opkomst van de burgerij ofwel net achter de rug ofwel nog volop aan de gang. Hier ging in wezen een belangrijke invloed op het hele geestelijk leven van uit.

Voor de opkomst van het burgerleven kwamen slechts twee standen voor het toonaangevende geestesleven in aanmerking: adel en geestelijkheid. Nadat de burgerij was opgekomen, was de geestescultuur veel en veel meer op de afzonderlijke persoonlijkheid en haar bekwaamheid gebouwd. Daarvoor was aan de ene kant binnen de adel de bloedverwantschap, het behoren bij een stam medebepalend voor de waarde van de mens en de positie die hij in sociaal opzicht diende in te nemen. En de afzonderlijke geestelijke aan de andere kant steunde niet alleen op

datgene wat hij vanuit zichzelf schiep, maar achter de enkeling stonden de hele kracht en geestescultuur van de Kerk. Deze stond als een geheel achter de afzonderlijke persoonlijkheid. Pas in de tijd van de burgerij berustte de prestatie van de enkeling op zijn persoonlijke bekwaamheid. Daarom krijgt ook alles wat we in deze tijd van de late Middeleeuwen, van de opkomende burgerij tegenkomen, een persoonlijk karakter; de persoonlijkheid moet zich veel meer inspannen. We zouden vele dergelijke persoonlijkheden kunnen noemen, die zo toen hun oereigenste krachten moesten inzetten.

Een van de merkwaardigste en interessantste persoonlijkheden is nu juist Paracelsus. Ook andere dingen speelden nog een rol in de tijd waarin hij leefde. Dit was precies de tijd dat het panorama der volkeren zich gigantisch uitbreidde, dat de grote ontdekkingen van verre landen werden gedaan, de tijd dat de zojuist uitgevonden boekdrukkunst voor het geestelijk leven heel andere richtingen en stromingen had aangewezen dan eerder het geval was. Al deze ontwikkelingen die om zo te zeggen voor ons de achtergrond vormen, zijn het tableau waaruit deze persoonlijkheid Theophrastus Paracelsus oprijst. Bij al deze dingen komt nog het feit dat we wat betreft hemzelf met een zeldzaam markante persoonlijkheid te maken hebben, een persoonlijk-

heid met een revolutionair karakter in geestelijke zin. Hij was een persoonlijkheid die zich bewust was van wat eerder op de gebieden van het geestesleven tot stand was gebracht en hoezeer zijn eigen werk daarvan verschilde.

Om te vatten wat Paracelsus is geweest, moeten we de hele eigen aard van zijn werk als arts en filosoof beschouwen en hem als theosoof begrijpen die deze twee zielenkarakters met elkaar verenigde. Een heel coherent geheel was deze persoonlijkheid. Met een geniale blik trachtte hij de structuur van het wereldgebouw te vatten. Zijn blik ging vol verwondering omhoog naar de geheimen van de sterrenwereld, verdiepte zich in de structuur van de aarde en met name ook in de structuur van de mens zelf. Deze geniale blik drong ook door in de geheimen van het geestelijk leven. En hij was evenzeer theosoof doordat hij probeerde het wezen van de astronomische kennis en tegelijk het wezen van de antropologie, de leer van de mens, in verband met de leer van alle levende wezens te omvatten. Niets was bij deze mens pure theorie; alles was rechtstreeks met het oog op de praktijk uitgewerkt, rechtstreeks zo dat het heil, de geestelijke en lichamelijke gezondheid van de mens datgene was waarvoor hij alles wilde gebruiken wat hij wist. En hij wist van God en de sterren, van mensen, dieren, planten en mine-

ralen. Dat geeft aan zijn werk, denken en onderzoek de grote, geweldige eenheid. Dat maakt dat wij hem kunnen zien als een scherp gesneden beeld uit een enkel stuk hout. Zo staat hij voor ons als een oorspronkelijke, elementaire persoonlijkheid.

Op het gebied waar het hem voornamelijk om te doen was, op het gebied van de geneeskunst, zag hij twee richtingen. De ene sloot aan bij de oude Griekse arts Hippocrates, de andere bij Galenus. Hippocrates, de ‘vader der geneeskunde’, stond voor hem als een groot ideaal. De hedendaagse geleerde kan noch datgene wat die Griek was, noch datgene wat Paracelsus in hem zag, recht laten wedervaren. Het klinkt tegenwoordig zeker nogal problematisch wanneer we horen dat in de zin van deze geneeskunde datgene waaruit de mens is samengesteld, werd verdeeld in zwarte gal, witte gal, bloed en slijm; sappen, vier sappen, die wederom in een bepaalde samenhang zouden staan met aarde, water, lucht en vuur. Dit zouden bestanddelen van de menselijke natuur zijn. De moderne natuuronderzoeker denkt uiteraard dat dit een naïeve denkwijze is, die in de loop van de tijd door diepgaand inzicht overwonnen moest worden. Hij heeft er geen vermoeden van dat het hierbij toch nog op iets heel anders aankomt. Daarom is ook Paracelsus voor de huidige geleerde opvatting zo buitengewoon moeilijk te begrijpen.

Met deze vier onderdelen van de menselijke natuur waren namelijk geenszins sappen en bestanddelen, stoffen in de gebruikelijke natuurkundige, in de gebruikelijke materiële zin bedoeld, maar iets heel anders. De natuuronderzoeker in die oude tijd zag in het menselijk lichaam zoals het is opgebouwd uit de fysieke, zintuiglijk waarneembare stoffen, alleen de uitwendige uitdrukking van iets geestelijks, de eigenlijke architect van dit uiterlijke lichaam.

In geesteswetenschappelijke voordrachten hebben we vaak over deze architect van het menselijk lichaam gesproken. We hebben gezegd dat een zogenaamd etherlichaam, een fijn lichaam, ten grondslag ligt aan dit fysiek lichaam met al zijn verschillende stoffen, substanties en sappen, en dat dit ether- of levenslichaam de krachten bevat die het fysiek lichaam opbouwen. Elk orgaan is dus vanuit dit etherlichaam opgebouwd. Om dit etherlichaam te bestuderen is niet alleen zintuiglijk onderzoek nodig, er is nog iets anders voor nodig, namelijk dat wat men intuïtie, geestelijk onderzoek noemt. En wanneer voor het onderwerp van dit geestelijk onderzoek zintuiglijke uitdrukkingen worden gebezigd zoals zwart, wit, geel, groen enzovoorts, zijn daarmee alleen gelijkenissen bedoeld voor iets dat daar achter staat. Het is helemaal verkeerd deze met onze materiële dingen te identificeren.

De manier waarop de oude artsen in de ziekenhuizen de zieke mens benaderden, was een andere. Het was de intuïtieve blik, die niet op het fysieke afging, maar die op het fijnere, etherische afging, dat aan het fysieke ten grondslag ligt. Ze gingen uit van het idee: wanneer iets ziek is, komt het er niet zozeer op aan wat er uitwendig aan veranderingen waarneembaar is, maar op datgene wat er de aanleiding toe heeft gegeven. Analoog aan de ontregeling van het uitwendige, fysieke lichaam is er in het etherlichaam iets ontregeld. Aan het zieke organisme kun je aflezen hoe het etherlichaam is veranderd, en vervolgens kun je je erop toeleunen door geneeskunstige maatregelen datgene te genezen wat er achter het fysiek lichaam is: de vorm, de kracht die achter het fysiek lichaam staat. Als ik me een beetje grof mag uitdrukken, zou je kunnen zeggen: wanneer iemand met een zieke maag zit, dan lijdt hij niet aan de maag, maar aan het fijnere lichaam waar de maagziekte slechts een uitdrukking van is.

De geest van een dergelijke intuïtieve geneeskunde had Paracelsus in zich opgenomen. Maar nu was overal, als een autoriteit, de invloed van de Romeinse arts Galenus aanwezig. Deze baseert zijn geneeskunde weliswaar uiterlijk op deze oude principes, en wanneer men Galenus zo oppervlakkig leest, dan rijst de vraag: Ja, wat wil Paracelsus eigenlijk dat

hij zo tegen Galenus vecht en de oudere geneeskunde verdedigt? Is dat niet hetzelfde? Zo zou het bijna kunnen lijken, en toch is het niet zo. Want wat bij Galenus tot geneeskunde is geworden, dat is de materiële uiterlijkheid, de vermaterialisering van wat oorspronkelijk geestelijk werd geschouwd. Zo vatten reeds de leerlingen van Galenus dat wat vroeger nog intuïtief was bedoeld, als iets uiterlijk stoffelijks op. En in plaats van met de intuïtieve blik te begrijpen, deden ze alleen onderzoek in de materie, speculeerden ze, verzonnen ze theorieën. De morele blik was verloren gegaan.

Paracelsus keert zich tegen deze methode, tegen dit kwijtraken van de intuïtieve blik. Hij wilde weer terug, wilde weer vanuit de kennis van de grote natuur de middelen vinden om de mens te genezen. Daarom stond het hem allemaal tegen wat toen officieel als geneeskunde heerste. Hij wilde niet de boekenwijsheid als uitgangspunt nemen, maar het fundamentele boek, het grote boek van de natuur zelf openslaan. Al datgene wat zo geleidelijk aan als geneeskunde was opgedoken, was uitgesponnen uit een geheel en al afgeleide speculatie, uit een soort onderzoek dat niets meer wist van de oorspronkelijke, geestelijke blik. Het verband tussen het geneesmiddel en een ziekte was niet meer te zien omdat men gewoonweg niet meer zag wat er achter

het lichaam stond, omdat men alles alleen materieel bekeek. Dit maakte dat Paracelsus zei: Het licht van de natuur zelf moet weer schijnen. En dat bracht hem in een scherp conflict met de geneeskunde van zijn tijd. Een dergelijk diep inzicht zoals hij het had, het begrijpende wezen dat hem eigen was, dat het grote verband met de kosmos begreep, gaf hem het intense zelfbewustzijn dat iets verrukkelijks heeft in de wijze waarop hij optrad tegen degenen die op de gebruikelijke manier de toenmalige wetenschap bedreven. De toenmalige geneeskunde vertoont een grote gelijkenis met die van onze huidige tijd, alleen met het verschil dat de huidige tijd op medisch gebied geen Paracelsus heeft. Maar de verwarring en onzekerheid van toen waren bijna net zo erg als tegenwoordig. Dit doet heel sterk aan die oude tijd van Paracelsus denken. Als we tegenwoordig de geneeskunde volgen en zien hoe een geneesmiddel wordt uitgevonden en vijf jaar later alweer als schadelijk wordt beschouwd en afgekeurd, hoe zo en zo veel mensen worden onderzocht, maar de grote blik voor de samenhang van de mensen met de natuur helemaal verloren is gegaan, dan doet dit heel sterk aan de tijd van Paracelsus denken. Het is waar, de meeste mensen hebben er geen flauw benul van hoezeer ze weer in een dergelijke tijd zitten en wat een enorme macht het autoriteitsgeloof juist op

dit gebied heeft. Aan de ene kant bestrijden ze het autoriteitsgeloof en voelen ze zich groot wanneer ze te velde trekken tegen het oude bijgeloof dat de mensen naar Lourdes stuurt. Ze mogen daar gelijk in hebben, maar ze hebben er geen vermoeden van dat alleen de vorm van het bijgeloof is veranderd en dat het bijgeloof nauwelijks kleiner is wanneer men iemand naar Wiesbaden of naar andere plaatsen stuurt. Men kan hier iets soortgelijks in zien zoals het aanwezig was bij Paracelsus en in zijn tijd, waar men genegen was zich te verzetten tegen het traditionele. Paracelsus zei: “Zoals ik deze vier behandel, zo moet u het ook doen. U moet mij volgen, niet ik u, maar u mij. Volg mij, Avicenna, Galenus, Rhazes, Montagnana, Mesue enzovoorts, achter mij aan, niet ik achter u aan, u uit Parijs, uit Keulen, u uit Wenen en wat er aan de Donau en aan de Rijn ligt, u van de eilanden in de zee, u uit Italië, Dalmatië, Sarmatië, u uit Athene, Griek, Arabier, Israëliet, mij achterna en ik niet u achterna... Ik word koning en van mij zal het koninkrijk zijn; ik leid het koninkrijk en gord u uw lendenen.”³²

Dit om te karakteriseren met welke kracht deze persoonlijkheid zich uitte. Deze kracht dacht hij aan zijn oorspronkelijke verwantschap met de geheimen

³² Conceptversie *Paragranum* in Sudhoff (ed.), a.w. deel VIII, 56.

van de natuur te danken te hebben. Deze drukte zich voor Paracelsus zo uit dat hij niet alleen waarnam wat zijn oog zag, maar hij zag met zijn wezen, dat zich met de natuur verbond. Hij maakte grote reizen. Hij wilde zich niet vanaf de kathedr iets wetenschappelijks laten vertellen, maar van het duistere vermoeden van het eenvoudige volk buiten, dat in gevoel en gewaarwording de banden met de natuur nog niet had verbroken, daar wilde hij van leren. Ik wil door middel van een vergelijking duidelijk maken hoe het er in de ziel van Paracelsus uitzag. Het is eigenlijk heel mooi om te zien hoe de dieren buiten op het veld instinctief heel precies weten wat ze moeten eten en wat ze moeten laten staan, wat hun tot heil dient en wat onheil voor hen zou betekenen. Dit berust op wat men noemt de verwantschap van het wezen met zijn omgeving. Deze verwantschap is het, die in de krachten van de ziel aanwezig is en die in staat is te kiezen tussen wat deugt en wat niet deugt.

Door het verstand en door de speculatie rukt het wezen zich van de natuur los. Het is geen bijgeloof wanneer men zegt dat de eenvoudige mens die op het land leeft, nog iets heeft van de oorspronkelijke krachten die op een verlangende en instinctieve wijze het dier naar het voedsel leiden; dat deze verwantschap ook nog iets in zich heeft van het weten hoe een specifiek kruid, hoe een specifieke steen op

de mens inwerkt. Dit is een gevoel dat aanwezig is, dat er gewoon is, dat iets heel anders is dan men gewoonlijk onder weten verstaat, maar dat daarom niet meer zo belangrijk is voor de mens.³³ Daarom vinden we bij de mens die nog geen beschavingsproces heeft doorgemaakt, een oorspronkelijke zekerheid over wat er binnen de natuur goed is voor de mens. Met dit oorspronkelijke natuurgevoel voelt Paracelsus zich verwant. Hij legt er steeds weer de nadruk op dat de mensen die niet anders door de wereld reizen dan in rijtuigen en gescheiden van het authentieke landvolk, niet de waren zijn. Paracelsus reisde anders. Hij luisterde naar datgene wat de eenvoudige man hem kon zeggen. Het instinct van de eenvoudige man werd bij hem tot de intuïtie van de geniale mens. Hij hakt de band tussen de natuur en de oorspronkelijke, intuïtieve kracht in de mens niet door. Dat drukt hij zo uit: “Door de natuur ben ik niet erg fijn gesponnen, en het ligt ook niet in de aard van mijn land dat men met zijde spinnen iets bereikt. We worden ook niet met vijgen grootgebracht of met mede en met tarwebrood, maar met kaas, melk en haverbrood, en daar kunnen geen subtiele gezellen uit voortkomen. En wat men in de kinderjaren heeft ontvangen, dat blijft een leven lang bij. En dat

³³ Fout van de stenograaf of bewerker? Logischer zou zijn: “...dat daarom niet minder belangrijk is.”

houdt in heel grof zijn tegenover de subtiële, poesmoorie en superfijne mensen; want zij die in zachte kleren rondlopen en die in vrouwenvertrekken worden grootgebracht, en wij die tussen de sparappels opgroeien, begrijpen elkaar niet goed.”³⁴

Hij wist dat hij op zijn verre reizen, door Polen, Hongarije, tot in Turkije, altijd in de zon heeft gewandeld, niet alleen in de fysieke zon, maar ook in de zon van het geestelijke. Wat Paracelsus zo bijzonder maakt, is zijn samenhangende blik in het geestelijke. De mens is voor hem daarom niet de persoon bij wie je tijdens een onderzoek zintuiglijk binnenglipt, maar voor hem staat hij in verband met de hele natuur. Hij zegt: Kijk eens naar de appel, en dan naar de appelpit. U kunt niet begrijpen hoe de pit groeit, als u niet de hele appel bestudeert. De pit trekt zijn kracht uit de omgeving, uit de appel, en met de mens en de hele wereld is het net als met de appel en de pit. Wie alleen de pit onderzoekt en niet de appel, kan - in de zin van Paracelsus - de pit niet begrijpen. Daarom bestaat er voor hem geen geneeskunst en geen natuurwetenschap die niet tevens astronomie en godskennis zijn. In dit verband moeten we de mens begrijpen. En zo onderscheidt hij drie delen waar de menselijke wezenheid uit bestaat.

³⁴ *Sieben Defensiones* in Sudhoff (ed.), a.w. deel XI, 151 e.v.

Deze drie delen moeten we eens nader bekijken. In de eerste plaats hebben we de fysieke mens, bestaande uit dezelfde fysieke bestanddelen, stoffen en krachten die we ook elders overal in de natuur aantreffen. Dus iemand die door de natuur trekt, die de mineralen, planten en dieren in de natuur bestudeert, die bestudeert eigenlijk in de zin van Paracelsus dat waar de fysieke mens uit bestaat. Alsof men de hele fysieke natuur rondom zou hebben genomen, uit alle afzonderlijke metalen, planten en dieren een soort essentie, een soort extract zou hebben getrokken en daaruit de fysieke mens gevormd - zo kijkt hij naar de fysieke mens, en deze fysieke mens noemt hij de elementaire mens. Dit is voor hem het onderste deel, dat te vergelijken is met de appelpit, die we echter niet kunnen begrijpen wanneer we niet de hele appel begrijpen. Zo begrijpen we ook de elementaire mens niet wanneer we geen kennis hebben van de aarde met al haar stoffen en krachten, want hij heeft al zijn kracht uit de aarde.

Daarnaast is er een kracht die in deze fysieke, elementaire mens een fijnere stoffelijkheid inbouwt. Deze noemt Paracelsus de archeus. Hij onderscheidt dus van het elementaire lichaam het fijnere lichaam, de bouwer van het fysieke lichaam zoals hij ook de bouwer van de aarde is. Zo kijkt hij van het uitwendig, zintuiglijk waarneembare naar de grondslag, van

het lichaam naar het levenslichaam, van het uitwendig fysieke naar datgene wat er als kracht aan ten grondslag ligt. Dit is het eerste deel van de menselijke wezenheid in de zin van Paracelsus.

Het tweede deel beschouwt hij in een zekere andere zin als een appelpit. Voor dit tweede deel is de appel de hele sterrenwereld. En net zoals het elementaire lichaam zijn krachten en sappen uit de aarde trekt en uit al wat bij de aarde hoort, zo ontleent de tweede mens zijn krachten aan dat wat in de sterren leeft, aan de wetten van de sterren. Net zoals het bloed, de spieren, de botten en voedingssappen worden samengesteld, zoals de voedingssappen wisselen en van samenstelling veranderen en zoals deze afhankelijk zijn van het aardse, zo zijn voor hem de instincten en driften, de begeerten en hartstochten, ja, de denkbeelden, lust en leed, al dat wat Paracelsus samenvat onder de twee basiskrachten van de zielen-natuur van de mens, sympathie en antipathie, een uitdrukking van de hele sterrenwereld zoals de appelpit een uitdrukking is van de hele appel. Daarom noemt hij het tweede lichaam het astrale lichaam ofwel het bij de sterrenwereld behorende lichaam.

Dat wat buiten als gravitatie, als zwaartekracht, als aantrekkende en afstotende kracht werkt, dat is in de mens, als een extract in de mens aanwezig in de vorm van lust en onlust, van sympathie en antipathie.

Zodoende is al wat er aan instincten en hartstochten in de mens leeft, niet anders te begrijpen dan door dat wat Paracelsus de astrologische astronomie noemt. Dit is een wetenschap waar men in de tegenwoordige tijd weinig van afweet. De astronomie heeft andere wegen ingeslagen. Daar wil Paracelsus als arts niets van weten. Hij wil weten hoe de astrale krachten in het heelal met het astraallichaam van de mens samenhangen. Hij verhoudt zich tot een astronoom zoals een priester tot een requiempaap. Een requiempaap is iemand die de mis afleest en zich daarvoor laat betalen, terwijl een echte priester iemand is die in de geest doordringt. Paracelsus gebruikt hier duidelijke taal, wat anderen vaak als grofheid betitelen. Nu hebben we het tweede deel van de menselijke wezenheid³⁵ begrepen.

Het derde deel is dat wat hij geest noemt. Deze geest wederom verhoudt zich zoals de pit van de appel tot de nog veel reusachtiger appel, tot de hele geestelijke wereld; zoals de goddelijke vonk in de mens tot de som van alle goddelijke krachten in de wereld. Zo onderscheidt Paracelsus drie niveaus in de wereld: het goddelijk-geestelijke, het astrale en het aards-elementaire. In de mens is er een extract van de drie dingen: van het geestelijk-goddelijke de

³⁵ De Duitse uitgave vermeldt 'wijsheid' in plaats van 'wezenheid'.

menselijke geest, van het astrale het astraallichaam, van het aards-elementaire het fysieke lichaam. En net zoals we het materiële, planten en dieren enzovoorts moeten bestuderen om het lichaam van de mens te begrijpen, zo moet de arts bestuderen en begrijpen wat er in de sterrenwereld gebeurt, als hij de mens wil begrijpen. En aangezien Paracelsus ervan uitgaat dat je een ziekte alleen kunt begrijpen door naar de oorsprong ervan terug te gaan, zoekt hij de oorzaak van ziekte in de driften en hartstochten. Hij beschouwt ziekzijn als een gevolg van een dwaling van de ziel en herleidt het in laatste instantie, dus in de hoogste zin, tot morele eigenschappen, ook al wijt hij deze eigenschappen niet aan de gesternten. Want dat weet hij heel goed, dat de werking niet zo snel hoeft op te treden.

Hij ziet overal in het fysieke een uitdrukking van het geestelijke. Zo zegt hij dat wie de oorsprong van een ziekte wil onderzoeken, de hele grond van sympathieën en antipathieën van de ziel moet bestuderen, en deze kan hij alleen bestuderen wanneer hij de gesternten van de mens bestudeert. Stel u dus voor hoe hij een zieke mens benadert. Met een intuïtieve blik dwaalt deze ziel af van het uitwendig zieke orgaan, naar datgene wat innerlijk in de ziel van de mens leeft. En van daar gaat hij naar de astrale invloeden van de gesternten en naar de elementaire